

ІІІ. СИСТЕМНІ КРАЇНОЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 911.3

Олійник Я.Б., Степаненко А.В.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ І ФУНКЦІЇ КРАЇНОЗНАВСТВА

Розглядаються методологічні принципи країнознавства і функції. Серед основних принципів країнознавства виділено: хорологічний, екологічний, комплексності, системності, гуманістичний. Показано, що країнознавство виконує наступні функції: гносеологічну, аксіологічну та інформаційну.

Methodological principles of regional study and function were examined. It is selected among basic principles of regional study: khorologichniy, ecological, to the complexity, system, humanism. It is rotined that krainoznavstvo executes the followings functions: gnosiological, aksiologichnu and informative.

Країнознавчі дослідження базуються на системі методологічних принципів, основними з яких є: хорологічний, екологічний, системності, комплексності і гуманістичний та ін. Хорологічний (просторовий) принцип поєднує всю сукупність географічних наук. Широке поширення він одержав у першій половині ХХ ст. завдяки працям А. Геттнера. Основою хорологічного принципу виступає уявлення про взаємозв'язок у просторі. Хорологічний принцип розвивається на основі регіоналізму, який означає, що в рамках визначеного регіону виникає специфічна територіальна єдність взаємодії природи, людини (населення) і його діяльності. Регіоналізм, таким чином, направляє дослідників на вивчення територіальних взаємодій. При цьому до уваги приймаються нашарування і синтез декількох культур на даній території.

Принцип хорологічності передбачає вивчення типу просторового групування ресурсів і природокористування, а також форм матеріалізації виробничого процесу на території регіону й характеру життєдіяльності населення з його соціально-культурними, національними й духовними інтересами і потребами. Територіальність впливає з просторової парадигми, яка міцно увійшла в географічну науку, дала змогу запровадити нові категорії в класичну географію, вивести цю давню й вічно молодую науку з методологічної ізоляції, розширити погляд на світ, відкрити широкі можливості для консолідації географічних дисциплін і самих географів.

Територія виступає в двох аспектах: по-перше, як простір, забезпечуючий індивідууму або соціальній групі ідентичність, місце її діяльності; по-друге, як простір, використовуваний індивідумом або соціумом для підтримування свого існування.

Територія – це фізичний базис для існування нації і держави. Існують різні концепції території. В основі концепції тріади території лежить положення про органічний зв'язок між землею, людьми і державою.

Націоналістична концепція території розглядає її як простір існування

ідентичності етнічної групи або нації. У цій концепції основним є питання про те, чи всі соціальні групи, що населяють територію, вважають дане положення легітимним, так як деякі організовують рухи сепаратистського характеру.

Територіальність – є однією з основних потреб людини. Розділяючи простір на політичні частини (території), людина реалізує, цим самим, свою потребу. В цьому плані територіальність забезпечує диференційований підхід до людей, речей і відносин. Доступ до різних ресурсів стає центральною рисою територіальності, яка практично виражає тенденцію диференціації простору.

Територіальність перетворюється в об'єкт соціально-просторових відносин, які відображають синтез влади й функціонального обміну. Вона перестає бути лише статичною, незмінною формою існування національної держави. Соціальний критерій територіальності полягає в тому, що простір розуміють, як тотальну систему взаємодій, значення яких зростає в процесі інтеграційних процесів. Європейська інтеграція, наприклад, є частиною більш широкого проекту організації простору, де місцевий, регіональний, національний, наднаціональний і глобальний рівні не входять один в один, подібно «матриці», а формують одне складне інтегроване ціле.

Хорологічний принцип безпосередньо зв'язаний із принципом комплексності. Комплексність тут означає усебічне вивчення конкретної території. Крім всеохоплення, при аналізі об'єкта велике значення має генетичний принцип, що розглядає предмет у його розвитку. Цей підхід дуже важливий для науки, тому що він враховує фактор формування. Без нього не можна перейти від функції опису до функції пояснення, а обмежуватися тільки реєстрацією фактів для науки недостатньо.

Одним з найбільш важливих принципів країнознавства є екологічний. В даний час потрібно вирішувати не тільки проблему раціонального використання ресурсів, але і проблему організації оптимального середовища.

Сучасна промислова цивілізація в тому вигляді, як вона зараз організована, зазнає сильного зіткнення з екосистемою нашої планети. Викликаний науково-технічною революцією конфлікт між людством і середовищем його проживання, орієнтація суспільства на постійне збільшення споживання супроводжується формуванням екологічних криз. При цьому найбільш важливими уявляються три види екологічних небезпек: соціально-екологічна, яка являє загрозу погіршення середовища проживання людей і відбивається на показниках їх життя, здоров'я, добробуту; біосферно-екологічна, як загроза глобально-регіональній природній рівновазі, стану природних систем і об'єктів; ресурсно-екологічна, яка являє загрозу природно-ресурсному потенціалу і впливає на характеристики його запасу, якості, відтворення.

Оцінка антропогенного діяння на довкілля має опиратися на врахування чотирьох основних факторів: вид і характер екологічної небезпеки, соціальних, природних і економічних наслідків, які таять в собі

нинішній і перспективний розвиток антропогенного навантаження; сформований характер екологічної ситуації, глибина її кризовості; масштаби і динаміка розвитку екологічно небезпечних тенденцій, процесів і явищ; фактори ризику, які сприяють подальшому загостренню екологічної ситуації.

Принцип екологічності означає додержання взаємосумісності штучного і природного середовища, забезпечення екологічної безпеки населенню і довкіллю. Цей принцип передбачає встановлення певного балансу у взаємовідносинах між суспільством і природою, збереження необхідних для життя параметрів природного середовища, єдності використання і охорони природи.

Принцип системності в країнознавстві розглядає країну як складну динамічну систему. Кожна геосистема характеризується не тільки наявністю зв'язків і відношень між твірними елементами, а й нерозривною єдністю з навколишнім середовищем, у взаємодії з яким виявляє свою цілісність. Як системи особливого класу, країни характеризуються складністю структури, наявністю численних елементів зі складними взаємозв'язками, динамічністю й стохастичністю поведінки системи в цілому та її елементів, існуванням ієрархічних і функціональних підсистем, які розвиваються на підставі окремих цілей.

Проблему не часто вдається вирішити відразу, можливі багаторазові проходження стадій системного дослідження. На практиці доводиться враховувати помилки одного-двох проходжень і готувати третє аж до одержання висновку, що задовольнить дослідника.

Необхідність принципу системності в країнознавчих дослідженнях пояснюється тим, що доводиться здійснювати пошук в умовах невизначеності. Вона виникає через значну кількість чинників, які не завжди або не всі можна чітко кількісно оцінити. Тому існує потреба висунути альтернативні рішення, а потім проводити їх аналіз з метою вибору найефективнішого.

Системний принцип не існує як вузька методологічна концепція. Він є гнучкою сукупністю пізнавальних принципів, що орієнтують окремих дослідників. При цьому принцип системного підходу дає змогу: 1) встановити вади старих, традиційних підходів для постановки та вирішення нових завдань чи проблем; 2) формулювати нові завдання, проблеми, їхні структурні й типологічні характеристики, обґрунтовувати дослідницькі програми.

Принцип комплексності в країнознавстві відображає взаємозумовлений і пропорційно взаємоузгоджений розвиток країни як єдиного цілого, що забезпечує зв'язок усіх підсистем і елементів. Комплексність органічно узгоджує всі аспекти проблем функціонування регіональних комплексів як цілісних систем – економічних, соціальних, науково-технічних, природних, екологічних та ін.

Найважливішими рисами комплексності соціально-економічного розвитку країни, що визначають тенденції й напрями цього розвитку, є:

взаємозумовлене поєднання структурних елементів і *пропорційно взаємопов'язаний* розвиток усіх підсистем; *взаємоузгодження* економічних, соціальних та екологічних процесів і явищ; *всебічність* розвитку регіонів як територіальних суспільних систем; *гармонійність* розвитку, що виявляється в узгодженості й відповідності компонентів один одному, в *оптимальній розмірності елементів*, у певній пропорційності та взаємозв'язку підсистем; *збалансованість* регіональних пропорцій і ресурсів; *ефективне використання* соціально-економічного й природно-ресурсного потенціалу; *оптимізація взаємодії* суспільства й природи через забезпечення сталого розвитку, раціонального природокористування з урахуванням єдності, взаємозалежності всіх компонентів природного середовища, диверсифікації структури господарства регіону, характеру впливу застосовуваних технологій на довкілля. Тому регіональна комплексність постає, як певний взаємозв'язок між різними елементами господарства регіону, що значною мірою забезпечується раціональним використанням його природних ресурсів, створеної інфраструктури, трудових ресурсів і кваліфікованих кадрів, історико-культурних надбань, науково-технічного потенціалу.

Необхідно також звернути увагу на гуманістичний принцип у країнознавстві, що акцентує увагу дослідника на розвитку людини як мети. У світлі гуманізації країнознавства і з урахуванням всезростаючої ролі туризму в сучасних умовах у процесі синтезу знань про країни і райони перед ним з'являються нові методологічні задачі: показати спосіб життя і розкрити процеси відтворення людини (її здоров'я, довголітнє активне життя, духовний потенціал і т.п.); охарактеризувати розвиток виробництва як засобу, що забезпечує певний рівень життя; висвітлити природне середовище як джерело ресурсів і як середовище трудової діяльності і повсякденного середовища людини; показати, як природне середовище й інші фактори впливають на розвиток туризму; розкрити, як туризм впливає на розвиток країни (регіону).

Для розвитку науки найважливішим фактором є суспільна потреба в ній, а точніше, у тих функціях, які вона виконує. Країнознавство ж виконує наступні функції:

1. Гносеологічну функцію. Країнознавство має велике пізнавальне, просвітительське значення. Воно вносить істотний вклад у створення географічної картини світу.

2. Аксеологічну (оцінну) функцію. Дається оцінка країни або регіону з погляду наявності тих або інших ресурсів (природних, економічних, туристських і

3. Інформаційну функцію. Вона полягає в зборі, збереженні і наданні відомостей про країну і її райони (географії, природи, культури, історії і т.д.).